

ОСОБЛИВОСТІ ЕТИКЕТНОГО МОВЛЕННЯ В ЕПІСТОЛЯРІЇ ВАСИЛЯ СЕМЕНОВИЧА СТУСА

Д. С. Дубенко, І. Р. Домрачева

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей етикетного мовлення в листах Василя Стуса. Проаналізовано такі формули мовленнєвого етикету: привітання, прощання, вибачення, прохання, звертання, згода, підтвердження. Водночас подано частотність вживання цих одиниць, через які письменник розкриває своє внутрішнє «я», спілкуючись заочно з адресатом.

Ключові слова: епістолярій, лист, звертання, прохання, привітання, мовленнєвий етикет.

Актуальність нашої роботи полягає в тому, що в умовах тоталітарної держави листування багатьох відомих митців було недоступним для суспільства загалом, його майже не досліджували. Це пояснюється утисками свободи слова, багаторічними переслідуваннями, дискримінацією національно свідомої і творчої особистості. Зауважимо, що в умовах незалежної держави зростає інтерес до вивчення листування відомих людей, аби почерпнути інформацію, яка б відтворювала їхні взаємини.

Дедалі більше науковців долучаються до вивчення особливостей листування українських письменників. Над етикетними одиницями епістолярію працюють мовознавці: С. К. Богдан (листи Лесі Українки, В. Стуса), Л. І. Мацько (листи Т. Шевченка), Е. С. Ветрова (особливості листування письменників ХІХ ст.) та ін.

Мета дослідження – виявити особливості епістолярної комунікації та мовленнєвого етикету в листуванні В. Стуса, встановити частотність вживання одиниць етикетного мовлення й проаналізувати дані.

Меті підпорядковані такі завдання:

1. Визначити чинники формування мовленнєвого етикету і його використання;
2. Розглянути листи Василя Стуса як феномен епістолярної творчості з індивідуальними особливостями етикетного мовлення;

Предмет дослідження – формули етикету у творчості В. С. Стуса.

Об'єкт дослідження – епістолярій Василя Семеновича Стуса

Наукова новизна полягає у тому, що у нашій роботі детально досліджено частотність вживаних етикетних конструкцій.

Теоретичне значення роботи визначається здійсненням цілісного аналізу етикетних особливостей в епістолярії Василя Стуса. Результати, отримані у процесі аналізу, можуть бути базою для вивчення мовної репрезентації особливостей особистісного світосприйняття. Запропонований аналіз є перспективним для загальної характеристики мовних засобів у листах інших письменників.

Практична цінність отриманих результатів полягає у можливості їхнього використання у лексикографічній практиці, зокрема під час укладання словників, написанні курсових, кваліфікаційних, дипломних і магістерських робіт

Методи дослідження. Для того, щоб розглянути листи Василя Стуса як феномен епістолярної творчості з індивідуальними особливостями етикетного мовлення використовуємо такі теоретичні методи: аналіз та синтез (під час опису конкретних етикетних конструкцій), узагальнення (для вибору найпоширеніших одиниць у творчості Василя Стуса), метод контекстуально-семантичного аналізу епістолярного тексту, що застосовано для характеристики етикетних конструкцій, які представлені формулами вітання, вибачення, прохання, прощання та ін.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що листування Василя Стуса посідає чільне місце в епістолярній спадщині шістдесятників, адже йому притаманна філософська заглибленість, емоційне навантаження й велике тематичне розмаїття. Проти течії, за найжорстокіших обставин він „проніс у руслі української традиції ідеали гуманізму і

патріотизму та зберіг вірність цим ідеалам до кінця. Його листи несуть у собі потужний творчий заряд та свідчать про колосальний творчий потенціал” [1, с. 23].

Попри те, що Василь Стус писав переважно до рідних (це пояснюється жорстким лімітом на листи – у кращому разі в’язень мав право лише на два листи на місяць, ясна річ, що за такої ситуації намагався писати до найрідніших), його листи адресовані до «уявленого партнера» у яких „дискутував з епохою, вибудовував свій вищий світ над плоскими реаліями соціалістичної казарми” [3, с. 310]. М. Коцюбинська визначає епістолярну спадщину поета саме як творчість, підкреслюючи, що біографічного фактажу у листах Василя Стуса небагато – перш за все це „біографія його душі”, „класичний приклад епістолярного „автопортрета зі свічкою” [1, с. 163].

За Л. Кравченко зазначимо, що епістолярій В. Стуса умовно можна розділити на кілька тематичних масивів: особисте життя автора, його друзів та рідних. Листи поета до Дмитра, сина, можна назвати педагогічною поемою в листах. Листування митця багатогранне, унікальне та є органічним продовженням його постійних літературознавчих зацікавлень і творчого доробку. Перед нами – листування професійного філолога, який брав активну участь у формуванні духовного, історичного, філософського й культурного клімату Батьківщини, попри те, що сам Василь Стус перебував у холодній неволі [2, с. 158]. Листи з ув’язнення мають свою специфіку, яка впливає з обмеженої можливості спілкування, тому листи стають засобом комунікації із зовнішнім світом, навіть за їх дозованості. Потрібно зазначити, що листування для ув’язнених – лімітоване. Листи насичені різноманітним роздумів щодо минулого й майбутнього.

Зауважимо, що епістолярій Василя Стуса – безцінне джерело ретельного пізнання психології творчості митця. Безцінною часткою творчої спадщини автора, зокрема, її морально-етичної парадигми є листи, які становлять два томи у його повному зібранні творів. Це дві книги шостого тому, де до першої книги увійшли листи до рідних (до сина, дружини й батьків), а до другої – до друзів та знайомих. Після прочитання кожного листа Василь Стус постає як громадянин, людина, поет.

Розглянемо родинні листи, які можуть мати домінуючий приватний дискурс, але характер Василя Стуса – письменника і громадянина, обставини життя у в’язниці виявляють величезну етико-естетичну парадигму, морально-етичні пріоритети. В епістоляріях автора бачимо вимоги Василя Стуса до рідних, друзів та до себе. Наприклад, у листі до сина Дмитра (26.02.1976) читаємо вимогу, що треба дбати про своє здоров’я, гартувати його, адже “від здоров’я залежить, чи будеш ти козаком, чи ні” [4, с. 217].

Услід за Т. Грищенко, епістолярну спадщину В. Стуса можна поділити на 3 групи:

- листи відкриті, які характеризуються порушенням актуальних політичних та культурних проблем;
- листи до приятелів;
- листи до рідних – дружини, сестри, сина та ін.

Кожна група вирізняється темою, структурою, мовними ознаками. У відкритих листах до Спілки письменників, Верховної Ради Василь Стус описував свою зневагу й відкрито критикував тоталітарну систему, протестував проти арештів письменників, та вказував на порушення прав людини. Тут відсутні звертання й прощання, мова характеризується відтінком зневажливості. Займенник „вас” вживається з малої літери: “*Слава Богу, вам уже є кого нищити: після кривавої доби сталініщини на Україні з’явилася інтелігенція*”. Своє власне ставлення автор висловлює так: “*Потреба здорового діалогу все зростає... На жаль, здорове обговорення багатьох питань заборонене. Щоправда, це обговорення ведеться, але в ненормальних умовах – або на закритих партійних засіданнях, або в самвидавівській літературі*” (редакторів “Вітчизни” Л. Дмитеркові, 1969 р.). Висловлення жалю, гіркоти, болю відображено у рядках: “*І через це я тужуся пригадати твоє півзабуте лицарське обличчя – і в очах мені стоять сльози*” (Відкритий лист до Івана Дзюби, 1975 р.) бачимо висловлення болю й жалю.

Отже, відкриті листи В. Стуса – публіцистичні виступи, переважно позбавлені етикетних формул, а листи до рідних і приятелів просякнуті турботою, повагою й любов'ю.

Услід за Л. Кравченко епістолярій Василя Стуса характеризуються закономірностями у використанні етикетних формул:

1. Початок – мовні формули для вираження прихильності, звертання, встановлення контакту з адресатом.

2. Основна частина – фактична інформація: розповідь про себе, різноманітні припущення, завдання, прохання, міркування.

3. Завершальна частина – вміщує такі мовні етикетні формули: прохання, вибачення, прощання, побажання [2, с. 97].

Зазначимо, що екстралінгвістичні фактори мають величезне значення, зумовлюють добір певних мовно-етикетних формул. З-поміж них виокремлюємо такі:

- відстань і час є вагомими під час вибору етикетних одиниць (запитання, вибачення, прохання, звертання, завдання, пропозиції, прощання) зумовлюються знаходженням у ізоляторі (обмежений простір). Відстань породжує саму мету спілкування („Я в цьому глухому мішку ніч не знаю” (До дружини, 09.04.1973);

- підтримування зв'язку з родиною. Цей екстралінгвістичний параметр підкріплюється відсутністю або рідкістю отримання листів від дружини: „Не дочекавшись Вашого листа, пишу до Вас. Сталося так, що післями десь 10 січня листа із викликом на побачення на 26.1 чи 2.2, я не дочекався Тебе...” (До дружини й сина, 15.02.1973), „Чому мовчать із Донецька? Що сталося? Починаються мовчання, на які не можеш не зважати найбільше” (До дружини й сина, 15.02.1973), „Чомусь нема чуток від обох Василів” (До дружини, 09.04.1973)

Перейдемо до аналізу використання автором листів типів мовно-етикетних формул. У „Листах до рідних” зустрічаємо такі етикетні формули:

1. Етикетні одиниці, якими виражається привітання – „Добрідень Вам – Валю, Дмитрику, Василю Карповичу, Ольго Григорівно!” (До дружини, батьків і сина, 17.12.1972), „Валю!” (До дружини, батьків і сина, 17.12.1972), всередині листа: „Добрідень Вам!” (До рідних, лютий, 1973), „Дорога Валю!” (До дружини, 09.04.1973). Щодо частоти вживання етикетних одиниць у „Листах до рідних”, привітання найчастіше висловлюється звертанням на початку листа. Загалом проаналізовано 143 одиниці. Потрібно зазначити, що типові привітальні формули вживаються зрідка із частотою: „Добрідень...” – 13 („Добрідень, Вальочку!” (До дружини, 03.01.1976)), „Вітаю...” – 40 („Вітаю Вас, любі...” (В. Стус до сина, 22.06.1982)), „Добрий день...” – 3 (До родини сестри дружини, 26.09.1973), „Добрий ранок” – 1 (До дружини й сина, 17.11.1977), „Привіт...” – 30: „Привіт йому од мене, коли він у стані людини, що не жахається таких привітів...” (До дружини й сина, 08.05.1974). У листі „До дружини й сина” немає звертання загалом („Ще раз прошу: перепишіть із видавничих планів цікаві новинки і напишіть мені”). Кожен свій лист Василь Стус починає з дати, що зближує цей текст епістолярного стилю з іншим різновидом епістолярію – щоденником.

2. Формули прощання. Вказані формули вживаються із такою частотністю: „Бувай(-те)...” – 42 („Уклін мій — добрим людям, родичам, рідним. Бувай здорова!” (До дружини, 15–16.11.1974), „Бувай здорова, люба моя школярко!” (До дружини, 15–16. 11. 1974)). Водночас прощання автор висловлює складними конструкціями і поєднує їх з іншими мовно-етикетними одиницями, наприклад, із зазначенням місця знаходження, побажанням, зазначенням певного факту. Такі конструкції автор вживає із частотністю : „Цілую...” – 142 („Цілую Вас усіх і обіймаю” (До рідних, лютий, 1973), „Цілую Тебе. Вітання Твоїм батькам” (До дружини й сина, 16.04.1973)); “**З найкращими зиченнями...**” – 9: “**З найкращими зиченнями Василь Стус**” (До дружини, 19.08.1974 р.); „**З найкращими (найліпшими) побажаннями...**” – 6 (До дружини й сина, 22.08.1973); „**З найкращими побажаннями Василь**” (До батьків, 10.05.1975)); “**Із сердечним привітом**” – 2: “**Із сердечним привітом Василь**” - , (до Христини, 1979 р.).

3. Вислови вибачення. Вибачення вживаються із такою частотністю: „**Вибач** (вибачте, вибачай, пробач)...” – 42 („**Вибачай** мені, люба моя” (До дружини, 15.10.1973)); „Пробач...” – 3 („**Пробач** — за те, що ані вісті не подаватиму. **Пробач**” (До дружини й сина, 12.06.1983)); „**Перепрошую**...” – 4 („**Перепрошую**, насамперед, що всі мої вітання придуть до Тебе із запізненням” (До дружини, 26.02.1976)); „**Вибачай** мені, люба моя, мій безпробачний гріх перед Тобою” (До дружини, 15.10.1973), „**Вибачай**, Валю, що переказ я Тобі відправив назад” (До дружини й сина, 03.01.1974), „Дякую тобі за нього, **вибачаючись**” (Василь Стус до дружини, 19.11.1973), „Для мене то істотне доповнення — в обох напрямках (хоч, **вибачай** за нескромність, мені здається, що Толстого я чую трохи не так...” (До дружини й сина, 08.05.1974), „**Вибач** — і зрозумій: я перепросити радий буду” (До дружини, 28.04.1975), „**Вибачай**, коли цього вірша я Тобі переписував” (01.10.1975), „**Вибачай**, що я пишу на папері, а не на відкритці, бо відкриток мені поки не віддали (коли будуть — надішлю Тобі якнайкращу)” (До сина, 27.10.1975), „**Вибачай**, дорогий мій, що на день Твого народження я не зможу нічого подарувати Тобі, не зможу Тебе побачити” (До сина, 27.10.1975). Загалом у листах В. Стуса трапляються мовноетикетні одиниці на позначення вибачення, в основі яких – віддієслівний іменник пробачення у поєднанні з поширювачем-числівником. Такі сполуки підкреслюють дружньофамільярні стосунки між комунікантами: „Тисячу пробачень – найперше” (В. Стус до В. Дідківського); „Передусім – тьма пробачень” (В. Стус до В. Дідківського).

4. Етикетні формули **прохання**: такі одиниці є варіативними та характеризуються такою частотністю: „**Прошу...**” – 189 (“**Прошу** – при нагоді – передайте їй великий привіт!” (до Ірини Корсунської, 1979 р., „**Прошу** – не гнівайтесь на мене” (До батьків, сестри, племінниці, 17.12.1972; „**Прошу** Тебе — візьми з собою для мене трикотажний спортивний костюм чорний або синій і поганенький шарф...” (До дружини й сина, 11.01.1973), „Ще раз **прошу**: переписи́ть із видавничих планів цікаві новинки і напиши́ть мені” (До дружини й сина, 15.02.1973), „**Прошу** іще — слати мені листи з повідомленням про вручення — рекомендованого листа, здаючи його на пошті по квитанції” (До рідних, лютий, 1973), „**Прошу**, дорога, не побивайся за мною дуже” (До рідних, лютий, 1973), „**Прошу** друзів — коли-не-коли пиши́ть листи на Донецьк, до моїх сивих голубів і моєї сестри” (До рідних, лютий, 1973), „**Прошу** Вас — дуже не суши́ться мною, бо то нічого не дасть” (До батьків, 04.03.1973).

На думку Т. Грищенка, звертання, згоду, підтвердження також можна віднести до одиниць етикетного мовлення.

5. **Звертання**. Зауважимо, що до найпоширеніших звертань умовно можна віднести: „**Валя**, Вальочку...” – 283 („**Вальочку**, ластівочко!” (До дружини, 14.06.1972)); „Дорогі мої...” – 59 („**Дорогі мої тату, мамо, Марусю, Тетяночко!**” (До батьків, сестри, племінниці, 01.09.1973)); „**Мамо...**” „**Дмитрику...**” – 41 („Дорогі мої тату, мамо, Марусю, Тетяночко!” („**Дмитрику!** Тато має Тебе посварити” (До рідних, лютий, 1973)). Це пояснюються тим, що Василь Стус з любов’ю ставився до своєї дружини, сина, матері... Попри усі перешкоди він намагався тримати із ними тісний зв’язок. Водночас у листах побутує звертання на кшталт: „**Люба моя...**” – 41 („**Тримайся, люба моя**, як можеш і коли можеш” (До дружини й сина, 03.01.1974)).

6. **Згода, підтвердження** не дуже яскраво виражені у листах Василя Стуса. Наведемо кілька прикладів: „**І проблему “Пігмаліона” Б. Шоу — я певен — можна з не меншими підставами трактувати навпаки**” (До дружини, 22–30.09.1976), „**Мені приємно це чути, хоч я і був певен, що Ти в мене будеш славним школяриком**” (До сина, 01.07.1974). Загалом згода й підтвердження реалізуються у „Листах до рідних” із частотою: „**Я певен...**” – 7, тобто, є найпоширенішим способом реалізації; „**Згоден...**” – 5 („**Згоден** із Тобою, що Каммінгс — то високий клас” (До дружини, 16.05.1981); „**Гаразд...**” – 2 (Усе, Вальочку, **гаразд** (До дружини, 11.02.1979)); В епістолярій наявні інші способи вираження згоди на кшталт: „... чи то коли він навертає на наше існування землю й зорі — і в цьому разі **я згоден** із Юрком...” (До дружини, 5–9.02.1975)), „**Правда, вже далі — Zweispalt: чи то коли він**

навертає на наше існування землю й зорі — і в цьому разі я згоден із Юрком: тобто...'' (До дружини, 5–9.02.1975), „Згоден із Тобою, що Каммінгс — то високий клас'' (До дружини, 16.05.1981);

7. **Заперечення.** У листах наявна невелика кількість заперечень. Це пояснюється тим, що автор не отримує таку інформацію, яку можна було б заперечити (це стосується переважно прохань надсилати менше одягу та їжі, але формул на кшталт „заперечую'', „не погоджуюсь'', „не можу погодитись'' майже не зустрічається. Наприклад, „Не згоден'' вжито у „Листах до рідних'' 3 рази („Я не згоден із Валею, що тепер можна вчитися обов'язково на негуманітарному факультеті'' (До рідних, 6–10.05.1984), „Ще раз скажу, що до цього місця я з Юрком **чи не геть згоден** (хоч і не геть і не цілком)'' (До дружини, 5–9.02.1975) „Але з версією Бажана (сам кінець) я **не згоден абсолютно**'' (До дружини, 10.11.1975)). Далі наведемо приклади заперечень: „**Не треба** витратитися на них (передачі)'' (До дружини, 14.06.1972), „...везти сюди нічого не можна, бо не дадуть. Хіба що майку-труси, спортивний костюм чорний за 5 крб., шкарпетки чи носовички. Ні продуктів, ні речей не дозволять'' (До дружини, 09.04.1973), „**Я не згоден** із Валею, що тепер можна вчитися обов'язково на не-гуманітарному факультеті'' (До рідних, 6–10.05. 1984).

8. **Пропозиція, порада:** „**Можеш...**'' – 90 прикладів (прикладів наведені у додатках); „**Шануйся...**'' – 7 прикладів: „**Шануйся**, ластівочко, і бережи ластовенятка нашого коханого'' (До дружини, 14.06.1972); „**Раджу**'' – 2: „...роман американця молодого, здається, Кінга. **Раджу** прочитати.'' (До рідних, 04.03.1984). Загалом усі листи насичені численними порадами, які вживаються автором через бажання хоча б морально допомагати своїм рідним на відстані, хоча лексема «порада» не вживається:

Висновки. Отже, ми розглянули листи Василя Стуса як феномен епістолярної творчості. Тому можна стверджувати, що ці листи є не лише цінним автентичним першоджерелом для осмислення його творчої індивідуальності, а й важливим матеріалом для дослідження історії української літератури і суспільної думки ХХ ст. Проаналізувавши епістолярій Василя Стуса („Листи до рідних''), можна стверджувати, що тут важливе місце посідають етикетні формули. Особливостями є використання звертань у кличній формі, традиційних формул на початку і в кінці послання, а в тексті – різноманітних вітань, пропозицій, вибачень, побажань, прохань. Для автора характерна невимуженість під час вибору певних мовних засобів і безпосередність у вираженні емоцій. Водночас зазначимо, що яскрава творчість Василя Стуса варта подальших студій.

Аннотація. Стаття посвячена дослідженню особливостей етикетного мовлення в листах Василя Стуса. Проаналізовані такі формули мовного етикета: привітання, прощання, извинения, просьбы, обращения, согласие, подтверждение. Так же представлено частотность употребления этих единиц, благодаря которым писатель раскрывает свое внутреннее, я", общаясь заочно с адресатом.

Ключевые слова: епістолярій, письмо, обращение, просьба, поздравление, речевой етикет.

Abstract. The article is devoted to the study of the features of etiquette speech in the letters of Vasyl Stus. The following formulas for speech etiquette are analyzed: greetings, farewells, apologies, requests, appeals, consents, confirmations. At the same time, the frequency of the use of these units is given, through which the writer reveals his internal "I", communicating in absentia with the addressee.

Key words: epistolary, letter, appeal, request, greetings, speech etiquette.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дудик П. С. Стилістика української мови : навч. посіб. Українська мова. Стилістика. Навчальні посібники. Київ : Академія, 2005. 248 с.
2. Кравченко Л. Василь Стус – інтерпретатор поезії Р.М.Рільке: монографія. Дрогобицький державний педагогічний ун-т ім. Івана Франка. Дрогобич: Коло, 2008. 340 с.
3. Овсієнко В. Світло людей: Мемуари та публіцистика. К.: Смолоскип, 2005. 352 с.
4. Переклади. Поезія, проза, драматичні твори. 1998. 392 с.
5. Грищенко Т. Б. Навчальний посібник. – К. : Центр учбової літератури, 2007. 344 с.